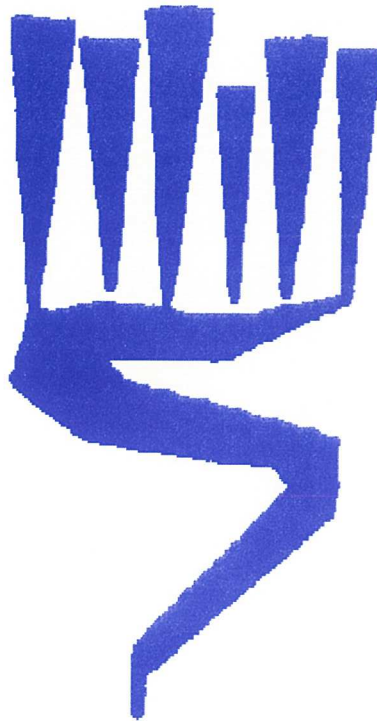

עדות מהשואה

יד ושם

" שמעו זאת הזקנים
והאזינו כל יושבי הארץ
ההיתה זאת בימיכם ואם בימי אבותכם:
עליה לבניכם ספרו ובניכם
לבניהם ובניהם לדור אחר."

(יואל א, 2)

היום יום שני, י"ב תמוז תשע"ב, שניים ביולי 2012. שמי רותי גיל, ואני מראיינת מטעם יד-ושם את הגברת הנדלר איינזידלר אלה, ילידת בוריסלאב (Boryslaw), פולין, על גטו בוריסלאב (Boryslaw) ועל מחנה עבודה בבוריסלאב (Boryslaw).

ש: בוקר טוב לך אלה.

ת: בוקר אור.

ש: את נולדת בבוריסלאב (Boryslaw)?

ת: כן, אני נולדתי בבוריסלאב (Boryslaw).

ש: לעיר בוריסלאב (Boryslaw) היה קשר חזק מאוד עם הפקת נפט, עם חיפושי נפט?

ת: כן לעיר בוריסלאב (Boryslaw) היה קשר חזק מאוד עם חיפושי נפט.

ש: את יכולה לספר לנו כקצת על העיר הזאת, על בוריסלאב (Boryslaw)?

ת: כן. בעיר בוריסלאב (Boryslaw) היו מכרות לשמן כזה שעושים מזה בנזין ונפט. היה

שם גם בית-חרושת, כלומר, זה לא היה בית-חרושת, אלא מתחת לאדמה היו

מוציאים חומר כזה שעושים מזה נרות, איך קוראים לזה?

ש: דונג?

ת: זה היה חומר כזה שעושים ממנו נרות.

ש: זה דונג.

ת: אני לא יודעת איך קוראים לזה.

ש: גם זה היה שם?

ת: כן, גם זה היה שם.

ש: אז הייתה גם תעשיית נרות אצלכם?

ת: לא, לא הייתה אצלנו תעשיית נרות. היו מוציאים רק את החומר אצלנו, וכנראה היו

מוכרים את זה, אני לא יודעת, כי אני לא התמצאתי אז בדברים האלה. אבא שלי עבד

בתור מומחה, הוא היה מומחה לקידוח.

ש: איפה הוא למד את המקצוע הזה?

ת: הוא היה בבית-ספר, אני לא יודעת, אבל זה לא היה בבוריסלאב (Boryslaw), אלא

שלחו אותו למקום אחר.

ש: זה היה בפולין?

ת: כן, זה היה בפולין, אבל אני לא יודעת בדיוק באיזה מקום זה היה. אבא הרוויח יפה

מאוד, והיינו במצב כלכלי טוב.

ש: הייתם משפחה אמידה?

ת: לא היינו משפחה אמידה, אבל היינו במצב כלכלי טוב, חיינו טוב.

ש: כמה נפשות הייתם במשפחה?

ת: היינו ארבע נפשות במשפחה, היינו ההורים, אח שלי ואני. אבל הייתה גרה אצלנו גם הסבתא, שהיא הייתה אימא של אימא שלי, ששמה היה מאלה אורטנר, ולבת שלי קוראים על השם של הסבתא הזאת.

ש: אלה, את יודעת אם גם ההורים שלך נולדו בבוריסלאב (Boryslaw)?

ת: אימא נולדה בבוריסלאב (Boryslaw), ואבא נולד בדרוחוביץ' (Drohobycz). דרוחוביץ' (Drohobycz) זאת עיר שנמצאת במרחק של עשרה ק"מ מבוריסלאב (Boryslaw).

ש: כלומר, זה קרוב, זה באותה סביבה של בוריסלאב (Boryslaw)?

ת: כן, דרוחוביץ' (Drohobycz) זה קרוב, זה נמצא באותה סביבה של בוריסלאב (Boryslaw).

ש: שם בדרוחוביץ' (Drohobycz) הייתה כל המשפחה של אבא. אבא בא לבוריסלאב (Boryslaw), הוא הכיר שם את אימא שלי, והוא נשאר בבוריסלאב (Boryslaw).

ש: איך קראו לאבא שלך?

ת: לאבא שלי קראו ברנארד.

ש: ואיך קראו לאימא שלך?

ת: לאימא שלי קראו דורה.

ש: איך קוראים לאחיד?

ת: לאחי קראו מומנק, משה, פה קוראים לו משה.

ש: עכשיו, אתם הייתם במצב כלכלי טוב.

ת: כן, אנחנו היינו במצב כלכלי טוב.

ש: איך היה אצלכם מבחינה דתית?

ת: אנחנו היינו בערך מסורתיים.

ש: זאת אומרת, אתם שמרתם חגים?

ת: כן, שמרנו על החגים, הייתה אצלנו סבתא, אז היינו מוכרחים.

ש: וכשרות אתם גם שמרתם?

ת: כן, אנחנו שמרנו גם כשרות. אבא שלי היה יוצא ישיבה, הוא לא למד משהו אחר. אבל

הוא רצה ללמוד, אז הוא למד לבד.

ש: הוא היה אוטודידקט?

ת: כן, הוא היה אוטודידקט. פעם אחת אבא שלו מצא אותו על הבוידם.

ש: הוא מצא אותו קורא ספרים?

ת: הוא למד, הוא למד גרמנית ולמד חשבון, כי אז השפה החשובה הייתה גרמנית. אבא

שלו הרביץ לו, אז הוא ברח לווינה (Wien).

ש: באיזה גיל הוא היה?

ת: הוא היה אז בן שלוש-עשרה.

ש: בגיל שלוש-עשרה הוא ככה ברח?

ת: כן, בגיל שלוש-עשרה הוא ככה ברח, בלי להגיד שום דבר הוא ככה ברח. הבית של אבא

היה בית מאוד דתי, מאוד אורתודוקסי. סבא שלי למשל לא עבד, הוא ישב כל היום

בבית-הכנסת. הסבתא פתחה איזה פונדק כזה של בירה, שהיו באים לשם הגויים

מהכפרים, הם היו שותים שם, ומזה הם חיו.

ש: אבל איך ילד בן שלוש-עשרה עבר לבד לווינה (Wien)?

ת: אבא היה אדם שמאוד עמד על דעתו.

ש: אבל איך הוא הסתדר?

ת: הוא נסע לווינה (Wien), הוא נכנס שם מחנות לחנות, והוא ביקש עבודה. הוא נכנס

שם לחנות לכל מיני חלקים, והוא ביקש שם עבודה. בעל החנות שם היה יהודי, אז

הוא נתן לו עבודה. אבא נשאר לישון שם בחנות אצלו. אחרי כמה ימים בא אליו בעל

החנות היהודי הזה ואמר לאבא: "תשמע, מצאתי לך אצל מי לישון. אתה תשלם

לאישה הזאת משהו, והיא תיתן לך מיטה", וככה אבא שלי היה מסודר. אבל הרי

אנשים מפולין ומדרוהוביץ (Drohobycz) היו נוסעים לווינה (Wien) לביזנס, אז בא

מישהו מדרוהוביץ (Drohobycz) לווינה (Wien), וראה שם את אבא. הוא חזר

הביתה ואמר לאבא שלו: "תשמע, ראיתי את הבן שלך בווינה (Wien)". אבא של אבא

שלח אל אבא בן-אדם, שהוא יחזיר את אבא הביתה. הוא הבטיח, שהוא לא יגע בו,

ושהוא ילמד מה שהוא רוצה. ככה אבא חזר הביתה לדרוהוביץ (Drohobycz) בחזרה.

ש: זה סיפור ממש מרגש.

ת: תודות לאבא אנחנו בעצם נשארנו בחיים, כי אבא ידע להסתדר.

ש: כן, אבל את זה תספרי לנו כשנגיע לבריחה. אבא למד את המקצוע הזה של קידוח?

ת: כן, אבא למד את המקצוע הזה של קידוח.

ש: באיזו שפה דיברתם בבית, מה הייתה השפה בבית?

ת: איתנו הילדים דיברו פולנית, אנחנו דיברנו פולנית, אבל ביניהם הם דיברו יידיש.

ש: ההורים?

ת: כן, ההורים ביניהם דיברו יידיש.

ש: ואיזה עוד שפות אביך ידע?

ת: אבא ידע גרמנית, וגם אימא ידעה גרמנית, אצלנו כולם ידעו גרמנית.

ש: ואתם הילדים ידעתם גם גרמנית?

ת: כן, אני יודעת קצת גרמנית. אבל אחי הוא קטן יותר, אז הוא שכח אפילו גם פולנית,

למרות שבבית אנחנו דיברנו רק פולנית. אחרי המלחמה כשבאנו לגרמניה, שם היו

יהודים מכל אירופה, אז קראו לי שיקסה.

ש: כי לא דיברת יידיש?

ת: לא, אז אני לא ידעתי יידיש, אבל למדתי גם יידיש.

ש: עכשיו, אימא שלך הייתה גם בעלת השכלה כללית?

ת: לא, הייתה לה השכלה עממית.

ש: ואימא עבדה מחוץ לבית?

ת: לא אימא לא עבדה מחוץ לבית.

ש: היא עבדה רק בבית?

ת: כן, היא עבדה רק בבית.

ש: והייתה עזרה בבית?

ת: כן, הייתה עזרה בבית, הייתה לנו עוזרת היא ישנה אצלנו. אבל אחר-כך לפני המלחמה

הייתה לנו עוזרת אחת שהייתה באה לנקות, לכבס ולגהץ. אז היו מכבסים במשך כמה

ימים, והיו מוהצים במשך כמה ימים, זה לא היה כמו היום.

ש: הנושא של הכביסה זה היה סיפור?

ת: כן, הנושא של הכביסה זה היה סיפור.

ש: מה את זוכרת מהבית או מהדירה שגרתם בה, האם זה היה בית שגרתם בו?

ת: כן, אנחנו גרנו בבית, שזה היה בית דו-משפחתי.

ש: הבית הזה היה שייך לכם?

ת: כן, הבית הזה היה שייך לנו.

ש: זה לא היה בשכירות?

ת: לא, זה לא היה בשכירות. חצי מהבית הזה הדו-משפחתי היה של אימא שלי וחצי היה של אחותה.

ש: מי בנה את הבית הזה?

ת: זה היה כנראה עוד הבית של סבתא.

ש: כלומר, הסבתא רכשה את הבית הזה?

ת: כן, הסבתא רכשה את הבית הזה, וסבתא נשארה לגור אצלנו. למעלה היה שם עוד חדר אחד, אז בתקופה מסוימת היה גר שם דוד אחד, שהוא היה עוד רווק, אני זוכרת את זה, שהוא היה גר שם למעלה בחדר הזה.

ש: ולך היה חדר משלך?

ת: לא, לא היה לי חדר משלי.

ש: היה לך חדר עם אחיך?

ת: כן, היה לי חדר עם אחי.

ש: והיו לך דברים אישיים שהיו שייכים רק לך, למשל היו לך ספרים שלך, בובות שלך?

ת: כמה ספרים היו לי, כמה ספרים היו אז? כשהמלחמה פרצה עם הגרמנים אני הייתי בת עשר. אלה לא היו אז הזמנים של היום, זה לא היה ככה.

ש: אבל היו לך צעצועים ובובות?

ת: כן, היו לי צעצועים, אבל אני לא כל-כך זוכרת.

ש: מה את יכולה לספר על החיים שלכם מלפני המלחמה? הייתם נוסעים למשל בחופש לאן שהוא?

ת: לא, אנחנו לא היינו נוסעים בחופש. המקום הכי רחוק שנסעתי אליו זה היה לעיר השנייה למשפחה של אבא שלי.

ש: לדרוהוביץ' (Drohobycz)?

ת: כן, נסעתי לדרוהוביץ' (Drohobycz), ופעם אחת הייתי בסטרי (Stry), שזה קצת רחוק יותר. ללבוב (Lwow) לא הגעתי, כלומר, הגעתי לשם רק כשנסעתי מפה. הילדים אז לא כל-כך נסעו. אבל היינו הולכים הרבה, אבא היה לוקח אותנו לפיקניקים לעיר. היינו הולכים לקטוף פירות יער.

ש: וזה היה מסביב לעיר, מסביב לבוריסלאב (Boryslaw)?

ת: כן, זה היה מסביב לעיר, מסביב לבוריסלאב (Boryslaw). המקום הזה הוא נמצא בקרפטים, ויש שם מסביב יער, יש שם הרים ויערות, הנוף שם זה משהו.

ש: ויש שם גם אוויר טוב?

ת: כן, יש שם אוויר טוב ונוף יפה. היינו הולכים שם הרבה לפיקניקים. על ידינו, על-יד בוריסלאב (Boryslaw) במרחק של אולי שישה ק"מ, הייתה שם עיר קיט, שזה היה מקום כזה של קיט, שהיו באים לשם מכל העולם לשתות מים.

ש: היו באים כדי לשתות את המים המיוחדים שיש שם, מים מינרליים?

ת: כן, היו באים לשם כדי לשתות את המים המיוחדים שיש שם, מים מינרליים בשביל הקיבה ובשביל כל מיני מחלות. אנחנו היינו נוסעים גם לשם, למשל ביום ראשון היינו נוסעים לשם. אני מאוד אהבתי לנסוע לשם, כי שם באמצע היה כזה מקום עם תזמורת, הייתה שם תזמורת, והסתובבו שם גברות שהן היו מאוד אלגנטיות. שתו שם, היו שם ספלים כאלה.

ש: שתו שם את המים האלה?

ת: כן, שתו וטיילו, כי היו צריכים לטייל אם שתו את המים האלה, היו צריכים להסתובב. הייתה לי משם תמונה, שהיה שם בן-אדם שהיה לבוש כמו דוב, ואני ואחי עמדנו משני הצדדים שלו, אבל אין לי את התמונה הזאת. התמונה הזאת הייתה לי אפילו כבר פה, אבל אני לא יודעת איפה זה. יכול להיות שנתתי את זה לנכדים כשהם עשו את עבודת השורשים, אז יכול להיות שהתמונה הזאת נמצאת אצל איזשהו נכד.

ש: כלומר, אלה הבילויים שעשיתם עם ההורים?

ת: כן, אלה הבילויים שעשינו עם ההורים. היינו גם משחקות עם חברות.

ש: באיזה משחקים הייתן משחקות בתור ילדות?

ת: היינו קופצות.

ש: הייתן קופצות בחבל?

ת: כן, היינו קופצות בחבל, היינו קופצות במשחק קלאס, והיינו משחקות בכדורעף.

ש: הייתן משחקות בחמש אבנים?

ת: כן, היינו משחקות בחמש אבנים, והיינו משחקות גם בכדור כזה עם מקל, כלומר, על

האדמה היה חור, והיינו זורקים את זה.

ש: היו לך חברות יהודיות ולא יהודיות?

ת: כן, היו לי חברות יהודיות ולא יהודיות, אנחנו גרנו בסביבה מעורבת.

ש: ואיך את זוכרת את היחסים עם הגויים?

ת: היחסים עם הגויים היו טובים מאוד, היו לנו שכנים מאוד טובים. אחר-כך כשאני אדבר על התקופה של הבריחה, אני התחבאתי פעם במחסן אצל השכנה כשברחתי מהגטו, אבל היא לא ידעה. אני פחדתי שאם היא תדע אז היא לא תרשה לי, כי חשבתי שהיא בעצמה בטח פחדה. אני ישבתי שם כל היום. אבל אבא שלי הלך לחפש אותי, ולאן הוא הלך? הוא הלך לשם. ראיתי שהוא נכנס אליה הביתה, אז יצאתי. היא פתחה עיניים והיא שאלה אותי: "איך היית פה"? אחר-כך אחרי המלחמה היא הכניסה אותי אליה הבית, ואני ישנתי אצלה במיטה, כי לא היה לנו איפה לישון, ולא היה לנו אז על מה לישון. היא התנהגה אלי מאוד יפה. היא תפרה לי את השמלה הראשונה אחרי השחרור.

ש: זה גם-כן סיפור מרגש, כי בדרך כלל יש סיפורים אחרים לגמרי בפולין על השכנים הפולנים.

ת: אני אגיד לך, אצלנו היו פולנים, אוקראינים ויהודים.

ש: ועם כולם חייתם בסדר?

ת: עם האוקראינים לא היה לנו כל-כך קשר.

ש: וכשפרצה המלחמה לא הרגשתם שינוי ביחס שלהם?

ת: כן, השכנים שהיו קצת רחוקים יותר, כלומר, לא אלה שהיו גרים ממש לידינו, אז כן הרגשנו שינוי ביחס שלהם. כשהלכו לחפש יהודים, אנחנו פעם אחת הסתתרנו בבית פה.

ש: כלומר, הסתתרתם בעליית הגג?

ת: כן, הסתתרנו בעליית הגג. לאבא שלי היו פעם יונים, אז הוא פתח פתח, והיונים נכנסו לשם, הם היו נכנסים, כי אלה היו יוני דואר, אבא שלי התעסק עם זה. פעם אחת הייתה אקציה, קראו לזה אקציה, אז באותה פעם אבא הסתיר אותנו שם, והוא בעצמו יצא, כי לאבא היה כזה אישור שהיה מותר לו להסתובב. אני בלי כוונה הזויתי שם את הרגל שלי, אז הגויים האלה שהיו שם למטה, הם שמעו את זה. אז הם התחילו לצעוק: "הנה הם למעלה, הם למעלה, הם למעלה". אבא שלי יצא והוא אמר להם: "זה אני", וככה עברנו את זה. אבל אלה היו שכנים, שאף פעם לא היה לנו שום דבר איתם, וגם עם הילדים שלהם לא היה לנו קשר, אף פעם לא שיחקנו איתם בתור. אנחנו שיחקנו עם סוג של ילדים אחרים. אבל בזמן המלחמה ככה זה היה.

ש: אנחנו חוזרים עוד קצת לתקופה שלפני המלחמה.

ת: לבית-הספר?

ש: כן, בדיוק. אני מבינה שלגן ילדים לא הלכת?

ת: אני כן הלכתי שם לגן ילדים, הלכתי לגן ילדים של 'תרבות'. אבא שלי היה איזה מאכר ב'תרבות'.

ש: אבא היה ציוני?

ת: לא הייתי אומרת שהוא היה דווקא ציוני, אבל הוא היה יהודי.

ש: כלומר, הייתה לו מודעות לתרבות יהודית?

ת: כן, הייתה לו מודעות לתרבות יהודית, הוא היה יהודי. אבל אני לא יודעת.

ש: זאת אומרת, סיפרת שהרקע שלי היה שהוא היה תלמיד ישיבה, אז נשאר לו יידישקייט?

ת: כן, נשאר לו יידישקייט. זה אולי לא בשביל זה, אבל כשהוא הכיר את אימא שלי, הוא הלך שם לבית-הכנסת, והוא עלה לתורה, אז כולם אמרו: "מאלה אורטנר קיבלה חתן, איזה חתן, איך הוא יודע". הרי אבא היה בחור ישיבה והוא ידע, הוא ידע להתפלל. תמיד את ליל הסדר, בדרך כלל ליל הסדר היה ככה עם כל המשפחה, נכנסו אלינו האחיות של אימא שלי, כולם ככה היו אצלנו, אז אבא...

ש: אבא היה מנהל את הסדר?

ת: כן, אבא היה מנהל את הסדר. גם אחר-כך אצלנו בבית, אנחנו היינו עושים ליל סדר ביחד עם אחי, ובאו עולים חדשים, העולם החדשים הראשונים, כי אנחנו התעסקנו קצת עם עולים חדשים.

ש: פה בארץ?

ת: כן, פה בארץ. אני הזמנתי אותם אלינו לליל הסדר, שני זוגות עם ילדים. הם לא שוכחים את ליל הסדר אצלנו, כי הם לא ראו את זה אף פעם. אבא שלי ניהל את הסדר כמו שצריך. פה בארץ הוא כבר קצת ירד מזה. בבית הוא היה מפרש הכול.

ש: כלומר, בבית הוא היה קורא פסקה, והוא היה מפרש את זה על מה מדובר?

ת: כן, בבית הוא היה קורא פסקה, והוא היה מפרש את זה על מה מדובר.

ש: כי הרי לא ידעתם אז עברית.

ת: זה לא עברית, זה לשון קודש. הוא לא קרא בעברית, אלא הוא קרא בלשון קודש.

ש: כלומר, הוא קרא בהברה אשכנזית?

ת: כן, הוא קרא בהברה אשכנזית.

ש: והוא תרגם את זה בשבילכם לפולנית?

ת: כן, הוא תרגם את זה בשבילנו לפולנית. פה כשהיו כבר נכדים, אז הוא כבר השתדל לעבור לעברית, אבל זה היה לו קשה לקרוא בעברית.

ש: אז את הלכת לגן ילדים 'תרבות'?

ת: כן, אני הלכתי לגן ילדים 'תרבות'.

ש: שם דיברו עברית, למדו עברית?

ת: כן, שם לימדו אותנו עברית, אבל אני לא זוכרת משם כלום.

ש: זה היה בגיל חמש?

ת: זה היה אולי אפילו פחות.

ש: כלומר, את הלכת לגן בגיל ארבע?

ת: כן, אני הלכתי לגן בגיל ארבע.

ש: כלומר, את ביקרת בגן שנתיים?

ת: כן, אני ביקרתי בגן שנתיים.

ש: ואחר-כך לבית-ספר הלכת גם לבית-ספר 'תרבות'?

ת: לא, אני הלכתי לבית-ספר עממי מגיל שבע, עד שנת 1939, זה היה שלוש שנים. אני גמרתי בדיוק שלוש כיתות כשפרצה המלחמה.

ש: ולבית-ספר הלכת לבית-ספר פולני?

ת: כן, לבית-ספר אני הלכתי לבית-ספר פולני.

ש: זה היה בית-ספר מעורב בנות ובנים?

ת: כן, זה היה בית-ספר מעורב בנות ובנים. ישבנו שם יחד ולמדנו ביחד. היו שם גם שיעורי דת, אז היו שיעורי דת לגויים לחוד ושיעורי דת ליהודים לחוד.

ש: מי היה בא ללמד אתכם, זה היה רב?

ת: לא, אצלנו זאת הייתה מורה, שהיא לימדה אותנו שיעורי יהדות.

ש: את זוכרת על מה היא דיברה, כלומר, לא בדיוק את התוכן, אבל האם היא דיברה על חגים או על חומש?

ת: אני לא זוכרת שום דבר על מה היא דיברה.

ש: בבית למדתם לשון קודש עם אבא?

ת: לא, בבית לא למדנו עם אבא, אבל שלחו אותנו ל'חדר' כזה רק ללמוד, כלומר, לא ישבנו ב'חדר' ביחד עם הילדים, אלא הייתה לנו שעה, שהיינו באים לשם.

ש: כלומר, הלכתם ללמוד לקרוא את התפילות?

ת: כן, הלכנו ללמוד לקרוא את התפילו, אבל אני לא יודעת שום דבר.

ש: וכמה זמן זה בערך לקח, זה היה ככה במשך שנה או שנתיים?

ת: זה היה אולי במשך שנה, אבל אני לא זוכרת כמה זמן.

ש: היה לך איזשהו קשר לדברים האלה, יידישקייט?

ת: לא. כלומר, ליידישקייט כן היה לי קשר, כי חגגנו את החגים, ובראש השנה וביום כיפור אבא שלי הלך לבית-הכנסת. אבל ככה בשבתות הוא לא היה הולך לבית-הכנסת. אבל בבית היה כשר, חס וחלילה אם היו מערבבים בין הסכינים החלביים והבשריים. אבא שלי לא היה מאמין גדול, אז הוא היה מביא לנו הביתה שינקה (בשר חזיר), אבל לא אכלנו את זה בבית, אלא אכלנו את זה שם במרפסת. זה היה ככה, שפה היה ארון, והוא היה שם לנו את זה שם בארון, כי סבתא הייתה הורגת אותו אם היא הייתה רואה את זה. הוא אמר לנו: "תלכו לשם ותיקחו את השינקה הזה".

ש: ואהבתם את זה?

ת: כן, אהבנו את זה. כמו שאת רואה אותי היום, אני הייתי אז מאוד רזה, אז כשהלכתי לבית-הספר, אימא הייתה נותנת לי כמה גרושים, כדי שאני אקנה לי בשר שינקה.

ש: מה נשאר לך היום מכל היידישקייט? מה נשאר לך מזה בחיים?

ת: נשאר לי הבית, איך שהתנהגו בבית. נשאר לי ערב פסח, איך שניקו בבית את הכול. היו גם הכלים האלה של פסח.

ש: שהיו מורידים אותם מהבזידים?

ת: כן, הכלים שהיו מורידים אותם מהבזידים, שהם היו ענתיקות כאלה. את זה נורא אהבתי. אני גם אהבתי משהו, שאני חושבת שזה היה אחרי חנוכה, שהיו עושים שמאלץ, כלומר, היו מטגנים שומן של אווזים. הרית הזה הולך איתי כל החיים.

ש: אבל ככה משהו מהמסורת קיים גם היום אצלך פה בחיים, למשל כשרות?

ת: לא, כשרות אין אצלי.

ש: אבל חגים?

ת: כן, חגים כן. אנחנו עושים ליל הסדר, עכשיו כבר עושה הבן שלי אצלו את ליל הסדר, אנחנו נפגשים אצלו, ובראש השנה אנחנו נפגשים אצל הבת.

ש: זה קדוש?

ת: כן, זה קדוש. יש חגים ככה שאנחנו נוסעים אחד לשני, או שכולם נפגשים ביחד לפעמים, כמו חג השבועות, שאנחנו אוכלים דברי חלב, אז אנחנו נפגשים בדרך כלל. עכשיו אנחנו נפגשים אצל הנכדה, כי היא גרה במושב, לכן יש שם הרבה מקום על הדשא, אז אנחנו נוסעים לשם, ואנחנו נפגשים שם עם כולם.

ש: אבל מה עם ארץ-ישראל, זה בכלל עלה אז על הפרק אצלכם באיזשהו אופן?

ת: כן, כן, מאוד.

ש: את יכולה לספר לנו על זה?

ת: קודם כל, פעם ראשונה שאני שמעתי על ארץ-ישראל, זה היה כשלקחו אותי לקולנוע. היה איזשהו סרט, שראו שם את ארץ-ישראל.

ש: ראו שם חלוצים?

ת: כן, ראו שם תמונות מפה, מארץ-ישראל, אז אני קצת נדלקתי. אבל אחרי המלחמה כשבאנו לגרמניה הרי היו אפשרויות לנסוע לכל מקום. לאבא שלי הייתה משפחה גדולה באמריקה, והוא מצא אותם. הם שלחו לנו ניירות כדי שנבוא לשם לאמריקה. כבר עברנו את הכול, אבל אני אמרתי לאבא: "לא, יש לנו עכשיו ארץ שלנו, אני לא רוצה לנסוע למקום זר. אני רוצה לנסוע לארץ-ישראל".

ש: בת כמה את היית אז?

ת: אני הייתי אז אולי בת שבע-עשרה או שבע-עשרה וחצי.

ש: והקשיבו לך?

ת: כן, הקשיבו לי. הבן-דוד שלי הזה היה איתנו, הוא אמר לנו: "לא, אני נוסע לאמריקה", והוא נסע לאמריקה. אנחנו נשארנו שם ככה. אחר-כך אני התחתנתי עם בעלי, אבל הוא גם רצה לנסוע.

ש: הוא רצה לנסוע לארצות-הברית?

ת: כן, הוא רצה לנסוע לארצות-הברית. הוא כבר נרשם בתור צעיר, הייתה תכנית כזאת שלקחו צעירים שהיו בלי משפחה שנשארו לבד. אז בעלי רצה גם לנסוע לארצות-הברית, אבל כשהתחתנו, ואני אמרתי לו שלא, אז זה היה לא. באנו לפה לארץ, ואני נורא הצטערתי.

ש: אבל אנחנו נשאיר את זה לאחר-כך, אנחנו נחזור על זה. הבית שלכם היה בית שהיו בו מים זורמים?

ת: כן, בבית שלנו היו מים זורמים, היה גז והיה חשמל.

ש: טלפון היה לכם?

ת: לא, לא היה לנו טלפון.

ש: רדיו היה לכם?

ת: לא, לא היה לנו רדיו.

ש: עיתונים היו מגיעים אליכם?

ת: כן, היו מגיעים אלינו עיתונים.

ש: זאת אומרת, היה לכם מושג, בטח להורים היה מושג על מה שקרה אז באירופה?

ת: כן, היה לנו מושג על מה שקרה אז באירופה.

ש: הגיעו אליכם לבוריסלאב (Boryslaw) פליטים מגרמניה?

ת: כן, הגיעו אלינו לבוריסלאב (Boryslaw) פליטים מגרמניה.

ש: את פגשת פליטים כאלה?

ת: כן, אני פגשתי פליטים כאלה, הם גרו אצלנו, גרו אצלנו בחורים שהגיעו מפולניה.

ש: מגרמניה?

ת: לא, הם הגיעו מפולניה. אבל זה היה בזמן שהרוסים היו אצלנו. אחרי שבוע שהתחילה

המלחמה היו אצלנו הרוסים, כי הגרמנים עשו עם הרוסים הסכם.

ש: הסכם מולוטוב-ריבנטרוב?

ת: כן, הסכם מולוטוב-ריבנטרוב. אז נכנסו אלינו אלה שהיו...

ש: אלה שהיו בחלק הגרמני של פולניה, שנכבש על-ידי הגרמנים?

ת: האזור שלנו נכבש על-ידי הגרמנים, אבל אחרי שבוע זה עבר לידי הרוסים.

ש: אז הגיעו אליכם בחורים צעירים?

ת: כן, הגיעו אלינו בחורים צעירים.

ש: הכרתם אותם, הם היו משפחה שלכם?

ת: לא, אנחנו לא הכרנו אותם, הם לא היו משפחה שלנו, אבל כל אחד הכניס אז הביתה

פליטים. כמו שאמרתי לך, היה לנו את החדר למעלה, שהדוד שלי היה גר שם לפני

שהוא התחתן, ושם היו גרים אז שלושה בחורים פליטים.

ש: כמה זמן בערך הם גרו אצלכם?

ת: הם לא גרו אצלנו הרבה זמן, אולי שנה. כי הרוסים אמרו, שמי שרוצה לחזור יכול

להירשם ולחזור.

ש: לחזור לפולין?

ת: כן, לחזור לפולין. כי הם ברחו, אבל אחר-כך הם היו נע ונד...

ש: הם היו פליטים.

ת: כן, הם היו פליטים, והם רצו לחזור הביתה. אולי הם לא ידעו את המצב שהיה אז בפולין שהייתה תחת הכיבוש של הגרמנים.

ש: לא הגיעה אינפורמציה מפולין שהייתה תחת הכיבוש של הגרמנים?

ת: אני חושבת שכן הגיעה אינפורמציה מפולין שהייתה תחת הכיבוש של הגרמנים, אבל אני לא יודעת, אני לא יודעת באמת איך זה היה, הייתי אז מידי קטנה בשביל זה. בכל זאת הם נרשמו, באו, לקחו אותם, ושלחו אותם לרוסיה, את כולם שלחו לרוסיה.

ש: שלחו אותם לסיביר?

ת: כן, את כל אלה שנרשמו שלחו אותם לסיביר.

ש: כלומר, מי שנרשם לחזור לפולין, שלחו אותם בעצם לרוסיה?

ת: כן, מי שנרשם לחזור לפולין, שלחו אותם לרוסיה.

ש: עכשיו, אצלכם בבוריסלאב (Boryslaw) כשהיו הרוסים, האם הם פגעו ביהודים עשירים, שלחו אותם לסיביר?

ת: כן, בטח ששלחו יהודים עשירים לסיביר, את כל העשירים שלחו לסיביר. הרי המכרות האלה שהיו בבוריסלאב (Boryslaw) היו בבעלות, והרוסים לקחו את זה.

ש: הם הלאימו את זה?

ת: כן, הם הלאימו את זה.

ש: כלומר, זה היה בבעלות פרטית, והרוסים הלאימו את זה?

ת: כן, זה היה בבעלות פרטית, והרוסים הלאימו את זה.

ש: אבל אבא שלך בגלל שהוא היה מומחה לקידוחים, אז הוא עבד שם אצל הרוסים?

ת: כן, בגלל שאבא שלי היה מומחה לקידוחים הוא עבד הלאה אצל הרוסים.

ש: הוא הלא היה נחשב אצל הרוסים לבורז'ואה?

ת: לא, הוא לא היה נחשב אצל הרוסים לבורז'ואה. זה שהיו לו אחוזים לפני-כן, הרי הוא קיבל אחוזים, אבל אף אחד לא ידע את זה, זה היה בחוזה עם בעל-הבית וזהו. את זה הרוסים לא הביאו בחשבון.

ש: ובית-הספר הפך להיות בית-ספר רוסי?

ת: לא, בית-הספר המשיך להיות הלאה פולני, אבל אז למדו כבר בחורים לחוד ובחורות לחוד.

ש: כלומר, הפרידו אז בין בנים לבנות?

ת: כן, הפרידו אז בין בנים לבנות.

ש: איזה עוד שינויים היו כשהרוסים באו? הפולנים התנהגו שונה, האוקראינים התנהגו

שונה? האם זה השפיע על היחסים בין הפולנים, האוקראינים והיהודים?

ת: זה בכלל השפיע על הכול, כי אז לא הייתה כבר את החופשיות הזאת. אני לא יודעת,

אבל אז כבר לא הייתה החופשיות, אולי גם בגלל שפתדו, אני לא יודעת. הייתה אז גם

המלחמה, וידענו שיש מלחמה.

ש: אנשים היו אז כבר יותר סגורים?

ת: כן, אנשים היו אז כבר יותר סגורים.

ש: כבר לא נסעו אז, כל אחד ישב אז כבר בבית ושמרו.

ש: ואיך הרוסים התנהגו לאוכלוסייה היהודית?

ת: אני לא חושבת שהיה להם יחס מיוחד ליהודים.

ש: לא הרגישו אז אנטישמיות?

ת: אני לא יודעת, על אנטישמיות אני לא יודעת שום דבר, בכל אופן אני לא הרגשתי. יכול

להיות שאם היו גרים רק יהודים בסביבה, אולי הם הרגישו, אבל אנחנו לא הרגשנו.

השכנים היו שכנים, שהיינו קרובים אליהם, הם היו בסדר.

ש: מה היה אז עם בית-הכנסת בזמן הרוסים?

ת: היה אז בית-הכנסת בזמן הרוסים.

ש: בית-הכנסת המשיך אז לתפקד, יהודים המשיכו ללכת לבית-הכנסת בזמן הרוסים?

ת: כן, בית-הכנסת המשיך אז לתפקד, יהודים המשיכו ללכת לבית-הכנסת בזמן

הרוסים.

ש: לא הייתה אז בעיה עם זה?

ת: לא, לא הייתה אז בעיה עם זה. לא להם עוד זמן, רוסים שלטו שם רק שנתיים, אז לא

היה להם עוד זמן לעשות שם שינויים.

ש: עכשיו, למשל אותם היהודים העשירים שגירשו אותם לסיביר, מה קרה עם הרכוש

שלכם, עם הבתים שלהם, הרוסים נכנסו לשם?